

Tomasz Krok, *Działalność wywiadowcza majora Andrzeja Czaykowskiego (1949–1952) – studium przypadku komórki wywiadu emigracyjnego*
Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Tadeusza Wolszy

Streszczenie w języku polskim

Siatka wywiadowcza Andrzeja Rudolfa Czaykowskiego ps. „Garda” była jedną z największych powojennych komórek szpiegowskich wywiadu emigracyjnego rozbitych przez komunistyczny aparat bezpieczeństwa. Kluczową rolę w zaangażowaniu Czaykowskiego w misję wywiadowczą na terenie kraju odegrał ówczesny minister obrony narodowej, a zarazem szef spraw wewnętrznych w emigracyjnym rządzie Tadeusza Tomaszewskiego gen. Roman Odzierżyński.

„Garda” rozpoczął swoją misję dnia 29 lipca 1949 r. wraz z nielegalnym przybyciem do kraju na pokładzie samolotu rejsowego z Londynu. Wkrótce po przylocie do Polski zorganizował sobie lokum (w krakowskim mieszkaniu przy ul. Łobzowskiej 43), z którego zarządzał coraz bardziej rozrastającą się siatką współpracowników i informatorów. Czaykowski był o tyle w komfortowej sytuacji, iż nie musiał od podstaw budować sieci współpracowników, ponieważ swoją działalność wywiadowczą oparł głównie na członkach Polskiego Towarzystwa Teozoficznego, w tym na swojej najbliższej rodzinie – teozofkach, które w czasach okupacji działały w organizacjach Polskiego Państwa Podziemnego. Założone w 1921 r. Polskie Towarzystwo Teozoficzne było oficjalną filią międzynarodowej organizacji – Towarzystwa Teozoficznego, utworzonego w 1875 r. z inicjatywy charyzmatycznej i kontrowersyjnej rosyjskiej szlachcianki Heleny Pietrowny Bławatskiej. Było to także największe pod względem liczby członków stowarzyszenie o charakterze inicjacyjnym w tamtym czasie.

Podczas swojej misji Czaykowski pozyskiwał informacje od byłych wojskowych: przedwojennego oficera – płk. Ludwika Zycha członka Polskiego Towarzystwa Teozoficznego oraz szefa Sztabu Departamentu Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945–47, czy pośrednio od kpt. Jerzego Łyżwy – zięcia Zycha i członka Głównego Zarządu Informacji oraz osób umiejscowionych blisko ośrodków władzy, takich jak żona samego komunistycznego premiera Józefa Cyrankiewicza – Nina Andrycz. Informatorzy z kręgów cywilnych oraz wojskowych dostarczali współpracownikom „Gardy” informacji na temat: struktury, organizacji i działalności PZPR; transportu; przemysłu; nastrojów społecznych; stosunków państwo-Kościół czy działalności podziemia antykomunistycznego. Zgromadzone dane stały się podstawą ok. 100 krótkich notatek oraz 14 obszerniejszych raportów przesyłanych przez Czaykowskiego, oraz jego współpracowników za pomocą pisma utajonego i zdjęć ukrytych w specjalnie przygotowanych do tego celu książkach. W późniejszym okresie korzystano z systemu zorganizowanych „martwych skrzynek” na cmentarzach. Poprzez te skrytki zostały mu wysłane radiostacje nadawczo-odbiorcze, mające mu w przyszłości służyć do bezpośredniego kontaktu z Londynem, a których ostatecznie nie zdążył on wykorzystać.

Do rozbicia działalności „Gardy” przyczynił się Jan Miler marynarz Polskiej Marynarki Handlowej, współpracownik wywiadu emigracyjnego, który został pozyskany przez przedwojennego oficera „dwójki” rezydującego w Londynie mjr Rudolfa Plocka, który w 1951 r. przejął techniczną stronę kontaktu z Czaykowskim. To właśnie poprzez Milera, który był jednocześnie współpracownikiem MBP, jako agent o pseudonimie „Robert”, były przesyłane radiostacje. Dzięki donosom „Roberta” komunistyczny kontrwywiad wpadł na trop działalności siatki wywiadowczej.

Do aresztowania „Gardy” oraz jego współpracowników doszło w dniach 12 i 13 sierpnia 1951 r. na terenie Krakowa i Warszawy. W kolejnych dniach, w wyniku przesłuchań Czaykowskiego, oraz członków jego siatki sukcesywnie dokonywano zatrzymań podejrzanych, oraz informatorów. W związku ze „wspumą” aresztowano ponad 90 osób, część z nich zwolniono, innych skazano na wieloletnie kary więzienia. Proces Czaykowskiego się przed w Warszawie. 19 marca 1953 r. sąd pod przewodnictwem niesławnego ppłk Mieczysława Widaja skazał „Gardę” na karę śmierci. Wyrok został utrzymany wyrokiem Najwyższego Sądu Wojskowego w

Warszawie z 31 sierpnia 1953 r. Rada Państwa nie skorzystała z prawa łaski. 10 października 1953 r. strzałem w tył głowy wykonano wyrok na dziedzińcu więzienia mokotowskiego w Warszawie.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie działalności sieci wywiadowczej w warunkach stalinowskiej Polski, kraju, w którym inwigilacja obywateli przez aparat służb osiągnęła niespotykaną dotąd skalę. Praca stara się odpowiedzieć na pytanie, czy zbieranie informacji dotyczących PRL poprzez działalność wywiadowczą było możliwe. Kolejnym zagadnieniem badawczym jest pytanie o skuteczność oraz uzasadnienie wysyłania agentów wywiadu zza granicy w celu pozyskiwania danych wywiadowczych. Zgodnie z ustaleniami przedstawionymi w niniejszej dysertacji wynika, że polskie ośrodki emigracyjne nie były wystarczająco przygotowane, aby zapewnić swoim agentom bezpieczne warunki do prowadzenia tego typu ryzykownej działalności w tak trudnym środowisku jak powojenna Polska.

Praca składa się ze wstępu i zakończenia oraz została podzielona na dziewięć rozdziałów. Początkowa część dysertacji zostało poświęcone zagadnieniu Teozofii i historii Towarzystwa Teozoficznego, prezentując historię, kluczowe cechy i wpływ polityczny tego środowiska. Pierwszy rozdział zawiera opis historii Polskiego Towarzystwa Teozoficznego.

W drugim rozdziale omówiono aspekty działalności polskiego wywiadu w warunkach politycznej emigracji oraz przedstawiono przykłady działań wybranych siatek wywiadowczych operujących w komunistycznej Polsce.

Kolejna część dysertacji koncentruje się na majorze Andrzeju „Gardzie” Czaykowskim. Przedstawiono jego życiorys, poczynając od kariery wojskowej w II Rzeczypospolitej, aż po doświadczenia wojenne, ze szczególnym uwzględnieniem szkolenia wojskowego jako członka formacji cichociemnych.

Czwarty rozdział skupia się na analizie aspektów pracy wywiadowczej Czaykowskiego i jego współpracowników w tym: poszukiwaniu lokum, nieudanych próbach uzyskania dokumentów legalizacyjnych, kwestiach wymiany waluty w celach operacyjnych oraz sposobach kontaktu z centralą w Londynie.

W piątym rozdziale szczegółowo przedstawiono zakres współpracy z kluczowymi agentami i współpracownikami Czaykowskiego oraz opisano nieudane próby werbunku.

Rozdział szósty poświęcono płk. Ludwikowi Zychowi, wybijającemu się spośród pozostałych współpracowników komórki wywiadowczej uwagi na wysoki status jako czynny oficer LWP (do 1947 r.) oraz znaczenie informacji dostarczanych „Gardzie”.

W siódmym rozdziale omówiono i przeanalizowano treść fragmentów dwóch raportów oraz listu z centrali przechwyconych przez funkcjonariuszy MBP.

Przedostatnia część pracy (rozdział ósmy) zawiera opis gry wywiadowczej komunistycznego kontrwywiadu, prowadzącej do rozbicia siatki. Opisano tu także działalność byłego oficera Oddziału II, który na końcowym etapie istnienia komórki Czaykowskiego zabezpieczał jego tajny kontakt z Londynem.

W ostatnim rozdziale zawarto opis opracowań, doniesień oraz materiałów śledczych, jakie MBP posiadało na temat ruchu teozoficznego, analizę raportów agentury celnej dotyczącej trzonu komórki mjr. Czaykowskiego, opis losów najważniejszych współpracowników i informatorów siatki wywiadowczej aresztowanych w momencie jej rozbicia oraz omówienie głównego procesu sądowego Czaykowskiego i jego współpracowników.

W zakończeniu pracy dokonano końcowej analizy tematu w kontekście podjętych tez badawczych.

Słowa kluczowe w języku polskim

Czaykowski, Odzierżyński, Tokarzewski-Karaszewicz, wywiad, kontrywywiad szpiegostwo, agentura, Teozofia, masoneria

Tytuł pracy w języku angielskim

The Intelligence Operations of Major Andrzej Czaykowski (1949–1952) – A case study of emigration intelligence cell